

УДК 069 : 902/904

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.5.401>

*Яна Гаргаун, Ілля Хворостянюк**

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МУЗЕЇВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

Анотація: У статті розглянуто питання інституційного потенціалу музеїв як важливих центрів збереження, вивчення та популяризації археологічної культурної спадщини. Особливу увагу приділено діяльності Миколаївського обласного краєзнавчого музею, який виступає провідним осередком археологічних досліджень та інтерпретації археологічних пам'яток Південного регіону України. Проаналізовано історію формування археологічної колекції музею, принципи її систематизації, збереження та використання у науковій і просвітницькій роботі. Висвітлено роль музейної інституції у формуванні історичної пам'яті, підвищенні рівня національної самосвідомості та культурної ідентичності громадян.

Дослідження підкреслює, що інституційний потенціал музеїв у сфері охорони археологічної спадщини полягає не лише у зберіганні матеріальних артефактів, а й у виконанні низки важливих функцій: науково-дослідної, експозиційно-комунікативної, освітньої, інформаційної та культурно-просвітницької. Автор наголошує, що ефективна реалізація цих функцій можлива лише за умови взаємодії музеїв із науковими установами, органами охорони культурної спадщини, закладами освіти та місцевими громадами.

Миколаївський обласний краєзнавчий музей виступає яскравим прикладом інтеграції археологічних досліджень у музейну практику: його науковці беруть участь у розкопках, здійснюють фахову реставрацію знахідок, організовують наукові конференції, публікують результати досліджень і популяризують археологію серед широкої публіки.

Ключові слова: музей, археологічна спадщина, інституційний потенціал, охорона культурної спадщини, популяризація, цифровізація музеїв, Миколаївський обласний краєзнавчий музей

Постановка проблеми. Археологічна культурна спадщина є невід'ємною складовою національної ідентичності, що відображає історичну пам'ять, духовні цінності та культурний розвиток українського народу. В умовах сучасних соціокультурних трансформацій і глобалізаційних процесів збереження археологічних пам'яток набуває особливої актуальності. Важливу роль у цьому процесі відіграють музеї – як інституції, що поєднують науково-дослідну, охоронну та просвітницьку функції. Саме музеї формують простір діалогу між минулим і сучасністю, забезпечуючи суспільству доступ до

* Гаргаун Яна Ігорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7475-2963>;
e-mail: yana14karpiuk@gmail.com

Хворостянюк Ілля Васильович – магістр кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7475-2963>;
e-mail: ilya.khvorostyanuk@gmail.com

матеріальних свідчень історії. Українські музеї, як інституції, що акумулюють, зберігають і популяризують археологічні артефакти, відіграють ключову роль у системі охорони цієї спадщини. Серед таких закладів Миколаївський обласний краєзнавчий музей посідає особливе місце, адже він не лише виступає сховищем матеріальних свідчень давньої історії Південного Побужжя, а й активно розвиває наукову, просвітницьку та експозиційну діяльність, спрямовану на зміцнення суспільного розуміння цінності археологічних пам'яток.

Метою статті є аналіз інституційного потенціалу Миколаївського обласного краєзнавчого у контексті збереження археологічної культурної спадщини, визначення основних напрямів їх діяльності та перспектив розвитку в умовах сучасного культурного середовища.

Огляд літератури. Питання ролі музеїв у системі збереження та популяризації археологічної культурної спадщини набуває все більшої актуальності у сучасній науці, що відображено у працях українських і зарубіжних дослідників, які розглядають музей як складну соціокультурну інституцію. У статті Л. Гріффен і Н. Рижевої¹ аналізується соціальна роль культурної спадщини в контексті її впливу на колективну пам'ять та ідентичність суспільства. Авторки підкреслюють, що охорона пам'яток має не лише науково-культурне, а й соціальне значення, оскільки сприяє формуванню спільних цінностей і культурного капіталу громади. Цей підхід є важливим для розуміння того, як музеї виступають посередниками між минулим і сучасністю, забезпечуючи сталість культурної традиції.

Питання інституційного розвитку музейної справи в Україні ґрунтовно висвітлює О. Міхно². Дослідниця простежує процес інституціоналізації музеїв у національному культурному просторі, аналізує внесок провідних діячів у формування музейної освіти та наукових практик.

Сучасний аспект розвитку музейної інфраструктури, зокрема її цифрову трансформацію, розкривають Л. Антонова та С. Гололобов³. Автори акцентують увагу на викликах і можливостях, які постають перед музеями у процесі впровадження цифрових технологій. Вони зазначають, що цифровізація сприяє підвищенню доступності культурних ресурсів, зміцненню комунікації між музеями й аудиторією, а також створює нові форми збереження й репрезентації археологічних колекцій.

Окрему групу літератури становлять праці, присвячені історії та діяльності регіональних музеїв. Монографія «Історія Миколаївського обласного краєзнавчого музею і його колекцій»⁴ є цінним узагальненням багаторічної науково-дослідної, виставкової та

¹ Гріффен Л., Рижева Н. Соціальна роль культурної спадщини та цілі дослідження пам'яток. *Емінак*. 2023. № 2 (42). С. 288–304. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.2\(42\).653](https://doi.org/10.33782/eminak2023.2(42).653)

² Міхно О. Музейна справа в Україні: інституціоналізація, персоналії, освітній вимір (за матеріалами енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)»). *Науково-педагогічні студії*. 2025. № 9. С. 171–192. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-171-192>

³ Антонова Л., Гололобов С. Цифрова трансформація музеїв: виклики та можливості для державної політики у сфері культури. *Державне управління та регіональний розвиток*. 2023. № 20. С. 303–329. DOI: <https://doi.org/10.34132/pard2023.20.02>

⁴ Історія Миколаївського обласного краєзнавчого музею та його колекцій: До 110-ї річниці з дня заснування МОКМ / О.В. Пономарьова, Н.М. Гаркуша, І.І. Александренко й ін.; ред. рада: В.В. Чернявський (гол. ред.), Е.І. Єлізарова, В.В. Животовська та ін. Миколаїв: Іліон, 2023. 460 с.

просвітницької діяльності закладу. У виданні простежується становлення музею як центру наукових досліджень Південного Побужжя, висвітлюється процес формування археологічних фондів, участь музейних фахівців у польових експедиціях, а також роль музею у популяризації історико-культурної спадщини регіону. Це видання дозволяє розглядати Миколаївський обласний краєзнавчий музей як приклад ефективного поєднання наукової, охоронної та комунікаційної функцій.

Виклад основного матеріалу. Останні десятиліття в Україні позначені активними реформами у сфері культури, зокрема переосмисленням ролі музейних установ у системі охорони культурної спадщини. Паралельно з традиційними підходами до збереження та експонування артефактів зростає значення інноваційних технологій – цифрової археології, 3D-моделювання, інтерактивних віртуальних експозицій. Ці тенденції відкривають нові можливості для популяризації археологічних знань серед широкої аудиторії, зокрема молоді. Водночас музеї стикаються з низкою викликів: недостатнім фінансуванням, браком кваліфікованих кадрів, потребою у вдосконаленні нормативно-правової бази. У цьому контексті постає необхідність дослідження інституційного потенціалу музейних установ – їхніх ресурсів, можливостей, структурних та організаційних механізмів, що забезпечують ефективну діяльність у сфері охорони та популяризації археологічної спадщини.

Музеї як інституції відіграють комплексну роль у сфері археологічної спадщини, поєднуючи охоронний, науково-дослідний, освітній і просвітницький аспекти. Зокрема, вони: забезпечують фізичну та юридичну охорону артефактів, що стали надбанням музейного фонду, виступають як наукові осередки, де здійснюються дослідження, атрибуція, консервація та документування археологічних об'єктів, виконують освітню та популяризаторську функцію, доносячи до різних аудиторій важливість археологічної спадщини для примноження національної пам'яті. Дослідження демонструють, що археологічні артефакти – як матеріальні свідки історії – несуть «аксіологічну інформацію», що формує у людини її просторово-часові та соціально-історичні координати⁵.

Музеї є невід'ємною частиною системи охорони культурної спадщини, закріпленої у міжнародних правових документах, зокрема Конвенції ЮНЕСКО 1970 р. про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, а також Конвенції 1972 р. про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. В Україні цю функцію регламентують Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.) й інші нормативні акти, що визначають статус музеїв як державних і громадських інституцій, відповідальних за збереження археологічних колекцій.

Роль музейних установ у сфері охорони археологічної культурної спадщини суттєво посилюється в умовах сучасних викликів – як глобальних, так і національних. Серед таких викликів – війна, руйнування культурних об'єктів, кліматичні зміни, урбанізаційний тиск, а також трансформації у сфері комунікації та сприйняття культури. В умовах війни в Україні музеї не лише зберігають артефакти, а й стають активними учасниками культурного опору, осередками пам'яті та національної стійкості. Вони документують втрати, фіксують факти руйнувань, організовують тимчасові виставки у співпраці з міжнародними інституціями, виконуючи функцію культурних свідків історії⁶.

⁵ Гріффен Л., Рижєва Н. Соціальна роль культурної спадщини...

⁶ Міхно О. Музейна справа в Україні...

Крім того, сучасні музеї змушені адаптуватися до цифрової епохи, коли традиційні форми спілкування з відвідувачами вже не є достатніми. Використання технологій віртуальної та доповненої реальності, 3D-моделювання, онлайн-виставок і цифрових архівів стає необхідною умовою збереження культурної спадщини та розширення доступу до неї. Дослідники відзначають, що цифровізація музейних процесів – це не лише технічна модернізація, а зміна парадигми комунікації між музеєм і суспільством⁷.

Окремим викликом є потреба у підвищенні інституційної спроможності музеїв, зокрема у сфері фінансування, кадрів і правового регулювання. Без належної підтримки держави, партнерських програм і залучення громад музейні установи не можуть повною мірою реалізувати свій потенціал як хранителі археологічної спадщини. Водночас саме зараз, у період суспільних трансформацій, музеї отримують унікальну можливість зміцнити свій статус не лише як культурних центрів, а як платформ суспільної пам'яті та діалогу поколінь. Інституційний потенціал музеїв у сфері охорони археологічної спадщини визначається, насамперед, їхньою нормативно-правовою базою, кадровими ресурсами, науково-дослідною активністю, рівнем матеріально-технічного забезпечення та партнерськими зв'язками.

Миколаївський обласний краєзнавчий музей має понад сторічну історію, тісно пов'язану з розвитком археологічної науки на Півдні України. У його фондах зберігаються унікальні колекції з розкопок Ольвії, Березані, поселень скіфо-сарматського часу, пам'яток бронзової доби. Ці колекції є не лише предметами музейного показу, а й базою для наукових досліджень, що проводяться у співпраці з Інститутом археології НАН України, Національним історико-археологічним заповідником «Ольвія», Чорноморським національним університетом імені Петра Могили й іншими науковими установами⁸.

Особливої уваги заслуговує функція музею як центру документування та збереження археологічних знахідок. У контексті зростання масштабів будівництва, розорювання земель, військових дій та інших факторів ризику саме музеї виконують роль гаранта збереження речових свідчень минулого. Музейні фахівці здійснюють систематичний облік надходжень з археологічних розкопок, забезпечують належне зберігання предметів у фондосховищах, проводять реставраційні роботи, розробляють паспортизацію об'єктів. У цьому аспекті музей виступає як інституція охорони культурної спадщини, що поєднує державну політику з практичною діяльністю на місцевому рівні⁹.

Інституційна спроможність музею визначається також його здатністю залучати суспільство до осмислення археологічного минулого. Миколаївський краєзнавчий музей активно розвиває освітньо-виховний напрям: проводить тематичні екскурсії, інтерактивні уроки, квести, науково-популярні лекції для школярів і студентів, організовує виставкові проєкти, присвячені археології краю. Важливо, що у своїй діяльності музей не обмежується демонстрацією експонатів, а формує у відвідувачів розуміння взаємозв'язку археологічної спадщини з сучасністю, актуалізуючи питання охорони пам'яток, відповідального ставлення до історичних територій та культурного ландшафту. Популяризаційна функція

⁷ Антонова Л., Гололобов С. Цифрова трансформація музеїв...

⁸ Станиціна Г.О. Охорона та організація археологічних експедицій в Ольвії у перші роки роботи заповідника (за матеріалами Наукового архіву ІА НАН України). *Археологія*. 2001. № 4. С. 83–89.

⁹ Історія Миколаївського обласного краєзнавчого музею та його колекцій...

музею виявляється у різних формах: від класичних стаціонарних виставок до сучасних мультимедійних презентацій, соціальних мереж і віртуальних турів. У цьому контексті варто відзначити розвиток цифрових технологій, що відкривають нові можливості для збереження та представлення археологічних матеріалів. Цифровізація музейних фондів, створення 3D-моделей артефактів, онлайн-виставки сприяють ширшому доступу до культурних цінностей і формують сучасний імідж музею як відкритого освітнього простору.

Водночас збереження археологічної спадщини у сучасних умовах вимагає комплексного підходу, у якому музеї виступають ключовими координаторами взаємодії між археологами, органами охорони культурної спадщини, громадами, закладами освіти та громадськими організаціями. Миколаївський краєзнавчий музей систематично співпрацює з місцевими органами влади, бере участь у розробці регіональних програм з охорони культурної спадщини, консультує щодо проведення археологічного нагляду при будівельних роботах. Така діяльність зміцнює його статус не лише культурно-просвітницького, а й науково-експертного центру регіону.

Щодо формування археологічної колекції, то музей активно брав участь у дослідженнях пам'яток античності. Наприклад, під час розкопок 1949 р. співробітники закладу у складі Ольвійської експедиції Інституту Археології Академії наук УРСР виявили близько 150 предметів. У 1950 р. археологічні дослідження були заплановані на периферії, у районах селищ Петухівка, Вікторівка, Широка Балка і на новому об'єкті – «Дідова Хата». Археологічна колекція поповнювалася і за рахунок надходжень із фондів інших музеїв, про що свідчать архівні документи. У 1949 р. Київський історичний музей передав до Миколаєва близько 200 пам'яток археології Трипільської культури та часів Київської держави 10-11 ст. Із приміщення школи № 13 м. Миколаєва у грудні було перевезено 30 амфор і фрагменти археологічних пам'яток, що перебували там від часу німецької окупації.

У звітах та матеріалах спільних виробничих засідань за 1949 р. розкриті основні проблеми музею. Неодноразово наголошувалося, що існуюча структура себе не виправдовує, оскільки висвітлюється лише загальна історія Росії та Радянського Союзу і лише частково – місцева. Майже не відображає свого краю і Музей природи. У зв'язку з цим порушувалось питання об'єднання музеїв і створення відділів: «Природа краю», «Дожовтневий період», «Радянський період» – з передачею новоствореному музею будівлі колишнього католицького собору¹⁰.

У 1955 р. до археологічної колекції музею із селища Тернівка надійшла скіфська стела. Це була випадкова знахідка, виявлена при зносі старої господарської будівлі. Унікальна археологічна пам'ятка використовувалася місцевими жителями як будівельний матеріал. Вчитель тернівської школи Іван Гаврилович Божко повідомив про знахідку до міського краєзнавчого музею. Ф.Т. Камінський організував доставку, реставрацію та наукове вивчення стели. Чудова знахідка стала перлиною музейної археологічної колекції. Ф.Т. Камінський відстояв право Миколаївського обласного краєзнавчого музею на володіння такою рідкісною пам'яткою, бо була спроба передати стелу до російського Ермітажу¹¹.

На сьогодні одна з провідних місій Миколаївського обласного краєзнавчого музею полягає у збереженні, вивченні та популяризації археологічної спадщини Півдня України,

¹⁰ Історія Миколаївського обласного краєзнавчого музею... С. 191.

¹¹ Ibid. С. 444.

що становить невід'ємну складову історико-культурного надбання країни. Археологічні колекції музею є результатом десятиліть наукових експедицій, розвідок і розкопок, здійснених на території Миколаївщини – регіону, багатого на пам'ятки античної, скіфської, сарматської, слов'янської та козацької доби. Популяризаційна діяльність музею спрямована на забезпечення широкого суспільного доступу до археологічних знань, що здійснюється через виставкові, просвітницькі, видавничі та цифрові проекти. Постійна археологічна експозиція, створена на основі систематизованих фондів, демонструє еволюцію матеріальної культури регіону, відображаючи як повсякденне життя, так і духовні аспекти давніх цивілізацій. Значне місце в експозиції посідають реконструкції давніх поховань, побутових сцен, моделі античних споруд, що візуалізують результати археологічних відкриттів. У цьому контексті музей не лише виступає сховищем артефактів, а й виконує роль інтерпретатора історії, трансформуючи наукові знання у доступні для сприйняття широкої аудиторії культурні наративи.

Особливу увагу музей приділяє освітнім формам популяризації археології серед молоді. В рамках проектів «Археологічна школа юного дослідника», «Доторкнись до минулого» та тематичних квестів для школярів створюються умови для інтерактивного засвоєння історичних знань. Відвідувачі мають можливість долучитися до реконструкцій археологічних розкопок, ознайомитися з методами роботи археологів, навчитися визначати знахідки за типологічними ознаками. Такі заходи сприяють формуванню історичної свідомості, підвищенню рівня зацікавленості молоді у вивченні локальної історії та розвитку громадянської відповідальності за збереження культурної спадщини.

Важливим напрямом популяризації є науково-інформаційна діяльність музею. Його співробітники беруть участь у міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, публікують результати археологічних досліджень у фахових виданнях, співпрацюють з науковими установами НАН України, університетами та громадськими організаціями. Зокрема, музей активно співпрацює з Інститутом археології НАН України, Чорноморським національним університетом імені Петра Могили та низкою регіональних історико-археологічних центрів. Ця взаємодія забезпечує системність у збереженні й осмисленні археологічного надбання, а також сприяє впровадженню сучасних методів дослідження – зокрема, використанню 3D-сканування, фотограмметрії та цифрового моделювання для віртуального представлення пам'яток.

У сучасних умовах важливою складовою популяризації археологічної спадщини є використання цифрових технологій. Миколаївський обласний краєзнавчий музей активно розвиває онлайн-платформи, створюючи віртуальні тури, цифрові каталоги археологічних артефактів, відеолекції та інтерактивні карти пам'яток. Такі інструменти не лише розширюють коло користувачів музейного контенту, а й долають географічні бар'єри, роблячи культурну спадщину доступною для дослідників і відвідувачів з різних регіонів України та світу. У межах цифрової стратегії реалізовано проекти, присвячені античній Ольвії та городищу Дикий Сад, які демонструють можливості поєднання археологічної науки та візуальної культури для глибшого розуміння минулого.

Не менш значущим є аспект партнерства музею з місцевими громадами та культурно-освітніми закладами. Музей організовує виїзні виставки, публічні лекції, тематичні фестивалі, зокрема «Дні археології у Миколаєві», що сприяють формуванню

регіональної ідентичності та підвищенню рівня культурної участі населення. Співпраця з органами влади, громадськими організаціями й туристичними структурами дозволяє інтегрувати археологічну спадщину у сучасні культурно-економічні процеси, стимулюючи розвиток культурного туризму.

Висновки. Таким чином, популяризація археологічної спадщини Миколаївського обласного краєзнавчого музею є багатовимірним процесом, що поєднує науково-дослідну, просвітницьку, цифрову та громадську складові. Через інноваційні підходи до комунікації з аудиторією, музей перетворюється на активного учасника формування культурної політики регіону, забезпечуючи сталість зв'язку між минулим і сучасністю. Його діяльність не лише сприяє охороні археологічних пам'яток, але й створює простір для глибокого осмислення історичної спадщини як основи національної ідентичності та культурної тяглості українського суспільства. Слід також наголосити, що в умовах повномасштабної війни в Україні питання охорони археологічних колекцій набули особливої гостроти. Музеї Півдня України, у тому числі й Миколаївський обласний краєзнавчий музей, зіткнулися з ризиками пошкодження фондів, обмеженням доступу до пам'яток, проблемами евакуації й безпеки співробітників. Проте саме у цей період виявилася глибока інституційна стійкість музею, його здатність зберігати наукову, комунікативну та культурну функції навіть у кризових умовах. Через онлайн-заходи, публікації, партнерські ініціативи музей продовжує виконувати свою місію – зберігати та популяризувати археологічну спадщину як фундамент української ідентичності та духовної єдності.

Підсумовуючи, інституційний потенціал музеїв у сфері охорони та популяризації археологічної культурної спадщини полягає у здатності поєднувати наукову діяльність, освітню місію, комунікаційні інновації та громадську взаємодію. Миколаївський обласний краєзнавчий музей є прикладом ефективного використання цього потенціалу, демонструючи, що сучасний музей – це не лише сховище артефактів, а живий культурний організм, який формує суспільну свідомість, виховує повагу до минулого та забезпечує тяглість історичної пам'яті. Саме через такі інституції археологічна спадщина набуває нового змісту, стає не лише об'єктом дослідження, а й основою громадянської відповідальності та національної гідності.

Yana Harhaun, Illia Khvorostianiuk

**Institutional potential of museums
in the field of protection and popularization of archaeological cultural heritage
(on the example of the Mykolaiv Regional Museum of Local History)**

Abstract: The article examines the institutional potential of museums as key centers for preserving, studying, and promoting archaeological cultural heritage. Special attention is paid to the activities of the Mykolaiv Regional Museum of Local History, which serves as a leading institution for archaeological research and the interpretation of archaeological monuments of the Southern region of Ukraine. The study analyzes the history of the museum's archaeological collection, the principles of its systematization, preservation, and use in

scientific and educational work. The role of museum institutions in shaping historical memory, strengthening national self-awareness, and fostering cultural identity is emphasized.

The research highlights that the institutional potential of museums in the field of archaeological heritage protection lies not only in the preservation of material artefacts but also in performing a number of important functions: scientific and research, exhibition and communication, educational, informational, and cultural-enlightenment. The author stresses that the effective implementation of these functions is possible only through the interaction of museums with research institutions, heritage protection authorities, educational establishments, and local communities. The Mykolaiv Regional Museum of Local History serves as an illustrative example of integrating archaeological research into museum practice: its scholars participate in excavations, perform professional restoration of findings, organize scientific conferences, publish research results, and promote archaeology among the general public.

The article also analyzes contemporary challenges faced by museums under martial law, the destruction of heritage sites, and the risks of losing archaeological assets. The author emphasizes the need to improve legislation, enhance the professional training of museum staff, and expand digital tools for preserving and promoting archaeological collections. The paper discusses the prospects of using digital technologies, 3D-modelling, virtual exhibitions, and interactive platforms to engage audiences and increase the impact of museum activities on the formation of cultural space.

The findings demonstrate that museums, particularly the Mykolaiv Regional Museum of Local History, possess significant institutional potential to ensure the sustainable development of the archaeological sector, to foster responsible public attitudes toward historical monuments, and to strengthen national cultural identity. Museums today act not only as repositories of artefacts but also as active communicators between the past and the present, serving as platforms for dialogue among science, education, and society.

Keywords: museum, archaeological heritage, institutional potential, heritage protection, popularization, cultural identity, Mykolaiv Regional Museum of Local History